

Мина
ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ

етнолош-антрополош, кустос
Чачак

УДК: 069.51:39(497.11)
745.51(497.11)"18/19"

САНДУЦИ ИЗ ЕТНОЛОШКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

АПСТРАКТ: У овом раду представљена је и систематизирана колекција сандука из Етнолошке збирке Народног музеја у Чачку. Сандуци који чине колекцију разврстани су у типове и сваки предмет је посебно обрађен у оквиру одређеног типа. Објашњени су њихова функција и порекло, као и начин израде и украшавања. Предмети највећим делом потичу из Моравичког округа и његове околине. Различите су сировине – почев од првих деценија 19. века, па све до Другог светског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: сандук, шкриња, ковчеж, покућство, дрводеље, стolarsки занат, свадбени обичаји, девојачка сирема

Увод

Шкриња, скриња или ковчег један је од најстаријих делова покућства код многих народа. О њеном пореклу се не може са сигурношћу говорити. Ипак, захваљујући археолошким открићима знамо да су се у праисторији и у античко доба употребљавали дрвени ковчези – шкриње као део покућства, а на основу литературе закључујемо да су их употребљавали и Стари Словени.¹ Верена Хан наводи да је током XIII и XIV века шкриња код нас коришћена у многострукој функцији. Упркос томе што је та фаза развоја позната само из индиректних извора, може се закључити да је она стилски припадала европском намештају у чији се развој уклопио и византијски мобилијар тог доба.² Будући да се у том периоду дрво

углавном обрађивало тесарским алатом, вероватно су потребе за шкрињама подмиривали како градски мајстори, тако и сеоске дрводеље.³ Значајна улога коју шкриња има у кућном животу учинила је да јој се при изради поклања посебна пажња, па су се људи трудили да она својим изгледом украси средину у којој се налази. Украшене површине на њима представљају смотру различитих стилова – од оних најпримитивнијих које су израђивали сељаци, па до савршених које су, захваљујући прецизнијем алату, правиле занатлије.⁴

У нашим крајевима за овај део покућства постоји неколико термина који се односе на исти предмет. Назив шкриња потиче од латинске речи *scrinium* што значи сандук или кутија и познају га готово сви

¹ Зоран Родић, *Збирка покућства I – шкриње, ковчези, сандуци и напве* (Београд: Етнографски музеј у Београду, 2006), 7.

² Verena Han, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća* (Београд: Музеј применене уметности, 1960), 9.

³ Исто, 14.

⁴ Војин М. Ивановић, „Збирка ковчеза Етнографског музеја у Београду”, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, год. XXI (1958), 49.

словенски језици.⁵ У Србији је, према архивским подацима, овај назив био познат још крајем XV века.⁶ Назив ковчег потиче од старословенске речи *ковѣчѣѣ* и односи се на део покућства у коме се држи одело или служи за превоз робе.⁷ Назив сандук се користи у значењу спремишта за одећу и жито. Реч је арапског порекла и у нашем језику се може наћи већ од краја XVII века.⁸ Чекмеце је назив који потиче из турског језика. Једно значење упућује на то да је посреди украшено сандуче различитог облика са или без фиока, а друго да се ради о дрвеној каси. У оба случаја чекмеце служи за чување новца.⁹ Посебну групу чине ковчези који служе за оставу жита, брашна, судова за мешење хлеба, као и за само мешење хлеба. То су наћве или н'чви (словенска реч старог порекла коју познају и други словенски језици).¹⁰ За шкриње које служе за мешење хлеба забележен је и назив наћвар.¹¹

У раду ће бити коришћен термин *сандук* с обзиром да је највише у употреби на овом подручју.

Типови сандука и њихова улога

Што се тиче улоге коју су сандуци имали у животу људи, она је била вишеструка. Сандук, као део и сеоског и градског намештаја, служи за одлагање одеће, накита, новца и других ситних предмета, као и за држање брашна и мешење хлеба.

⁵ Зоран Родић, *Збирка њокућсѣва I – шкриње, ковчези, сандуци и наћве*, 7-8.

⁶ Verena Han, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća*, 15.

⁷ Сашка Велкова, *Ковчези Пироџа и околине* (Пирот: Музеј Понишавља, 2005), 5.

⁸ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji* (Vinkovci: Samoupravna interesna zajednica kulture općine Vinkovci, 1977), 27.

⁹ Сашка Велкова, *Ковчези Пироџа и околине*, 5.

¹⁰ Исто, 5.

¹¹ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji*, 27.

Војин Ивановић посебно истиче улогу сандука у свадбеним обичајима наводећи да невеста мора имати невестински сандук за своју девојачку спрему.¹² Сандук за рухо девојка је добијала када се удавала и у њему су мираз и невестини дарови преношени у младожењину кућу.¹³

Узимајући начин израде и технике украшавања¹⁴ као мерило класификације, сандуци се деле на:

- сандуке од тесаних дасака, украшене плитким урезима;
- сандуке од тврдог дрвета, украшене дуборезом;
- сандуке украшене техником интарзије;
- сандуке израђене од меког дрвета, украшене техником бојења;
- сандуке обложене лимом, кожом или платном.

Колекција Етнолошког одељења Народног музеја у Чачку броји пет сандука израђених од тесаних дасака, један украшен техником дубореза, шест украшених техником бојења, један обложен лимом и један обложен кожом. Збирка не поседује сандуке украшене интарзијом, тј. техником украшавања којом се скупозени материјал, као што су седеф или слонова кост, умеће у претходно припремљена удубљења јефтине подлоге, односно дрвета.¹⁵ Сандуци овог типа су занатске израде, а начин украшавања је оријенталног порекла. Израђивани су у свим градским срединама које су биле под непосредним турским утицајем, а главни

¹² Војин М. Ивановић, *Збирка ковчеза Етнографског музеја у Београду*, 50.

¹³ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji*, 28.

¹⁴ Зоран Родић, *Збирка њокућсѣва I – шкриње, ковчези, сандуци и наћве*, 9.

¹⁵ Сашка Велкова, *Ковчези Пироџа и околине*, 13.

представник турске занатске уметности био је град Сарајево.¹⁶

Сандуци из Етнолошке збирке Народног музеја у Чачку

Етнолошка збирка поседује колекцију од 14 сандука који потичу из разних крајева са територије Моравичког округа и његове околине и који су у Музеј доспели путем откупа и поклона.

У овом раду сандуци ће бити класификовани на основу већ наведене поделе за коју се као мерило узима начин израде и технике украшавања. У Збирци су заступљени сви типови сандука осим, као што је већ наведено, оних који су украшени техником интарзије. На основу сачуваних примерака, података доступних у музејској документацији и података из литературе, биће приказани израда и начин њиховог украшавања.

Сандуци од тесаних дасака украшени плитким урезима

О пореклу ових сандука постоји неколико различитих становишта. Д. Странска сматра да су, као и неки други комади намештаја, настали из преграда у кући, тј. њиховим одвајањем од пода.¹⁷ Са друге стране, неки научници заговарају становиште по коме је овај тип сандука настао од грчког саркофага. Са овом хипотезом се не слаже Франц Кос, будући да ови сандуци имају неке елементе који се не јављају код саркофага и претпоставља да је сандук главни архитектонски узор саркофагу.¹⁸ Овај тип сандука Стари

Словени познавали су још у својој постојбини, на шта указују исти поступци при обради дрвета, чињеница да су даске поклопца улагане у чеоне даске и термин шкриња код скоро свих Словена. Стога Власта Домаћиновић сматра да су Јужни Словени у ове крајеве донели шкрињу заједно са осталим словенским културним инвентаром.¹⁹

Сандуци овог типа израђивани су од тесаних дасака, а њихови делови су састављани усађивањем дасака у ноге и дрвеним клиновима.²⁰ Најбитнија разлика која се уочава код ових сандука односи се на конструкцију поклопца, на основу чега се могу поделити на сандуке са косим поклопцем и са роговима на угловима, сандуке са косим поклопцем, али без рогова и сандуке са равним поклопцем.²¹

Сандуци од тесаних дасака били су распрострањени на подручју целе Србије и то само они са равним поклопцем. В. Домаћиновић истиче да се ради о три варијанте овог типа сандука: сандуци грубље израде са уцртаним крупним украсима, сандуци са ситним украсима и наћве са равним поклопцем.²² Њих су најчешће израђивали сељаци при чему су користили једноставан алат као што су секира, тесла, гребалка, тестера, нож и сл., а украшавани су техником плитког урезивања, усцањем у дрвену површину или техником ровашења (паљења).²³ Украшавани су предња страна и поклопац, док је код бочних страна то ретко рађено.²⁴ Украси рађени техником плитког урезивања најчешће се састоје од линеарно-геометријских мотива као што су

¹⁶ Зоран Родић, *Збирка њокућства I – шкриње, ковчези, сандуци и наћве*, 16.

¹⁷ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji*, 40.

¹⁸ Гордана Милетић, „Колекција сандука етнолошког одељења у Смедереву“, *Раг Музеја Војводине* 46 (2005), 197.

¹⁹ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji*, 45.

²⁰ Исто, 10.

²¹ Исто, 14.

²² Исто, 21.

²³ Зоран Родић, *Збирка њокућства I – шкриње, ковчези, сандуци и наћве*, 10.

²⁴ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji*, 22.

линије, троуглови, четвороуглови, кругови, розете.²⁵

Збирка садржи четири сандука овог типа и један наћвар. Сандук инв. бр. Е-1084 набављен је у Горњој Краварици код Лучана. Направљен је од чамовог дрвета. Бочне стране су при дну полукружно изрезане и служе као ногари. Дно је ужлебљено у бочне и чеоне стране и ојачано дрвеним клиновима. На предњој страни се налази кука за катанац која пролази кроз поклопац. Поклопац је раван и за бочне стране причвршћен клинастим испустима. Сандук је украшен плитко урезаним розетама унутар кружница. Служио је за чување одећа и личних ствари. Период настанка сандука је непознат. Димензије: дужина 36 цм, ширина 22 цм, висина 28 цм (сл.1).

Осим урезивањем орнамената у дрвену површину, постоје и сандуци који су украшавани и бојом, као што су сандуци инв. бр. Е-1514 и Е-2863. Боја у овом случају служи само да истакне основне линије урезаног орнамента.²⁶ Сандук инв. бр. Е-1514 набављен је у селу Чепово у околини Ивањице. Направљен је од буковог дрвета, а странице су спојене кованим клиновима. Бочне стране су при дну полукружно изрезане и продужавају се у ногаре. На предњој страни су црвеномрком бојом изведене три розете уоквирене круговима и по једна на бочним странама. Поклопац је раван и опшивен лајснама, а за сандук је причвршћен дрвеним клином који пролази кроз рупу на бочној страни поклопаца. Служио је за чување девојачке спреме. Направљен је око 1946. године. Димензије: дужина 70 цм, ширина 25 цм, висина 36,5 цм (сл. 2).

Сандук-шкриња инв. бр. Е-2863 направљена је од буковог дрвета. Поклопац је раван, опшивен лајснама и дрвеним клином причвршћен за сандук, док су странице међусобно спојене кованицама. Бочне стране су дуже и при дну полукружно изрезане тако да формирају ногаре. На предњој страни су плитким урезима изведене три розете уоквирене са по два концентрична круга. Једна розета је наглашена тамноцрвеном бојом. Сандук је служио за држање девојачке спреме. Период настанка је непознат. Димензије: дужина 81 цм, ширина 25 цм, висина 39 цм (сл. 3).

Централни мотив на наведеним сандуцима је шестокрака розета уоквирена једном или неколиким кружницама. Овај мотив се назива „пергељ“ и према Верени Хан симболизује сунце.²⁷

На сандуку инв. бр. Е-1330 и наћвару инв. бр. Е-966 нема никаквих орнамената. Сандучић инв. бр. Е-1330 потиче из села Горичани код Чачка. Израђен је од буковог дрвета. Стране сандука су међусобно спојене ексерима, а бочне су продужене у ногаре. Поклопац је раван, опшивен лајснама и за сандук везан дрвеним клином. Сандук је служио за држање чарапа. Направљен је око 1890. године. Димензије: дужина 42 цм, ширина 20 цм, висина 28 цм (сл. 4).

Наћвар инв. бр. Е-966 набављен је у Међувршју код Чачка. Има раван поклопац. Унутрашњост је подељена на два дела преградом која је постављена паралелно са ужим странама. Једна половина је, постављањем хоризонталне даске, подељена на горњи плићи део на коме се размесивао и доњи у којем се држао печен хлеб. На предњој страни налази се

²⁵ Војин М. Ивановић, *Збирка ковчеја Етнографској музеја у Београду*, 76. (2005), 197.

²⁶ Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji*, 22.

²⁷ Verena Han, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća*, 49.

отвор на засун помоћу кога се стављао и вадио хлеб. Бочне стране су дуже и служе као ногари. Наћвар је коришћен за држање брашна и хлеба. Потиче из прве половине XX века. Димензије: дужина 140 цм, ширина 53 цм, висина 75 цм (сл. 5).

Сандуци украшени техником дубореза

Сандуци украшавани техником дубореза занатске су израде, рађени од тврдог дрвета, углавном јаворовог или ораховог. Странице су из једног комада даске које се састављају зупчастим ужлебљивањем. Поклопац је раван. Ногара нема или су то две попречне гредице приковане за дно чија је функција да сандук одвоје од тла.²⁸

В. Хан наводи да се техника дубореза у југословенским земљама под турском управом развија током XVI и XVII века и представља комбинацију „традиционалних елемената српско-бизантијског стила са ретардираним готичким и ренесансним позајмицама са Приморја“.²⁹ Дрворезбарство је на Балкан пренето из Италије, односно Венеције. Сандуке украшене техником дубореза израђивале су занатлије у занатским центрима – Сарајеву, Дубровнику, Коњицу³⁰, Скопљу. Сандуци рађени у континенталном делу имали су оријенталне одлике, док су они рађени на приморју³¹ имали карактери-

стике приморског дуборезбарства.³² Орнаментални детаљи се изводе у плитком релефу који је добијен скидањем околне површине или дубљим усецањем у њу. Поред линеарно-геометријских орнаменталних заступљени су и цветни мотиви (разне представе лишћа, цветова, зимзелених стабала итд.), као и фигуралне представе (голуб, славуј, двоглави орао).³³

У Етнолошкој збирци постоји само један примерак израђен техником дубореза. То је дрвени сандучић (чекмеце инв. бр. Е-710) који је припадао извесном Лазару Грбовићу из села Штавље у околини Сјенице. Сандучић има раван поклопац. На предњој и бочним странама у дуборезу је изведен цветни орнамент. Са унутрашње стране има четири преграде у којима су се чували кафа, шећер, филцани и важни документи. Затвара се резом. Израђен је почетком XX века. Димензије: дужина 38 цм, ширина 25 цм, висина 16,5 цм (сл. 6).

Сандуци украшени техником бојења

Бојени сандуци су рађени од меког дрвета – чамовине. Странице су међусобно повезане зупчастим жлебовима. Поклопац је раван и шаркама везан за сандук. Најчешће немају ногаре, а уколико их имају, они у том случају немају никакву примену у самој конструкцији сандука.³⁴

Што се тиче технике украшавања ових сандука они су углавном бојени по-

²⁸ Сашка Велкова, *Ковчези Пиротија и околине*, 10.

²⁹ Verena Han, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća*, 29.

³⁰ У континенталном делу Балкана, међу занатским центрима се издваја Коњиц. Код овог дрворезбарства развиле су се босанска (настала спајањем ромбова у мрежу), арапска (у виду испреплетаних геометријских и стилизованих флоралних цртежа) и дубока шара (најчешће у виду винове лозе са плодовима, храстовог листа са жиром, итд.). (Сашка Велкова, *Ковчези Пиротија и околине*, 12)

³¹ Такозване приморске шкриње немају аналогија у општој типологији европске шкриње. Најчешће су рађене од ораховине, а украс је фино и плитко резбарен. Шкриње са краја

XVIII и прве половине XIX века на унутрашњој страни имају постављено огледало и насликане букете цвећа у вазама, папагаје или славује. (Verena Han, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća*, 35)

³² Сашка Велкова, *Ковчези Пиротија и околине*, 11.

³³ Зоран Родић, *Збирка њокућства I – шкриње, ковчези, сандуци и наћве*, 13-14.

³⁴ Гордана Милетић, *Колекција сандука етнолошкој одељења у Смедереву*, 201-202.

сним бојама које су мајстори мешали са водом. Основа је најчешће бојена мирнијим и тамнијим нијансама мрке, плаве или зелене боје, док су орнаменти рађени светлијим бојама и извлачени слободном руком или помоћу изрезане мустре – шаблона. Најчешће је украшавана само предња страна флоралним орнаментима подељеним у два поља, док су остале површине орнаментисане ситнијим цветним детаљима.³⁵

Техника бојења сандука датира из ранијих периода, али се значајно развила у периоду ренесансе. У нашу сеоску средњу бојом осликани сандуци улазе тек касније, почев од XIX века, када је овај начин украшавања нестао у градским кућама. Столарски занат је у Србији примљен из Аустрије и Немачке. Најпре је био заступљен само у граду, да би се временом проширио и на село.³⁶ Међутим, бојених сандука је у Србији било и пре појаве столарског заната. То су били коморански сандуци који су Дунавом довожени из Коморана³⁷ и продавани на вашарима.³⁸ Код коморанских сандука разликују се четири основна стилска периода, почев од прве половине XVIII, па до почетка XX века. Фазе се међусобно разликују по боји која је коришћена за основу, по величини цветова и њиховом распореду, као и по мотивима, па је тако мотив лале присутан у свим фазама, док се мотив нара појављује у другој половини XVIII и почетком XIX века.³⁹

³⁵ Рајка Грубић, „Утицаји барока на народно стваралаштво средњег Баната“, *Раг Музеја Војводине* 51 (2009), 214.

³⁶ Гордана Милетић, *Колекција сандука етнолошкој одељења у Смедереву*, 202.

³⁷ Коморан (Коморан у Угарској, данас Коморно у Словачкој) је по обиму производње, распрострањености и утицају стилова украшавања био највећи и најзначајнији центар за израду столарског намештаја (Сашка Велкова, *Ковчези Пироша и околине*, 16)

³⁸ Исто, 203.

³⁹ Исто, 204.

Збирка броји шест примерака украшених техником бојења. За сандук инв. бр. Е-1512 не постоје подаци о пореклу и периоду настанка. Направљен је од чамовог дрвета. Поклопац је раван и састављен од две даске чије су ивице опшивене лајснама. На предњој страни су плитко урезана и наглашена белом бојом два поља уоквирена са по два сабласта листа. Унутар њих су насликани црвени нариви и цветови лале беле, црвене и окер боје. На средини предње стране испод поклопаца се налази бравица од кованог гвожђа, а на бочним странама су овалне ручке од тракасто искованог гвожђа. Сандук је служио за држање девојачке спреме. Будући да подаци о месту и периоду настанка нису познати, на основу аналогије из литературе може се доћи до закључка да припада типу коморанских бојених сандука из прве половине XIX века. Димензије: дужина 99,5 цм, ширина 57 цм, висина 50 цм (сл. 7).

Орнамент лале, о чијем се пореклу не може са сигурношћу говорити, али се сматра да је постао омиљен због лаког површинског представљања и има улогу животног стабла⁴⁰, присутан је и на сандуку инв. бр. Е-3004 који је набављен у Остри код Чачка. Поклопац је за основу причвршћен двема металним шаркама. На предњој страни налази се кључаоница (кључ недостаје). У два истоветна поља на предњој страни сандука насликан је цветни орнамент лале са границима беле, плаве и зелене боје. Поље око орнаментата офарбано је црвеном бојом. Сандук је служио за чување девојачке спреме, коришћен је почетком XX века и могао би да припада коморанским сандуцима из тог периода. Димензије: дужина 73 цм, ширина 34,5 цм, висина 27 цм (сл. 8). Ипак, датирање и овог и сандука инв.

⁴⁰ Сашка Велкова, *Ковчези Пироша и околине*, 17.

бр. Е-1512 треба узети условно, будући да инвентарни подаци о њима не пружају информације о месту израде.

Остала четири сандука (инв. бр. Е-915, 1329, 1513, 3150) разликују се по томе што на предњој страни, у функцији орнамента, имају прилепљене папирне слике. Овај начин украшавања карактерише сандуке израђиване крајем XIX века.⁴¹

Сандук инв. бр. Е-915 направљен је код сеоског столара у селу Миоковци код Чачка око 1890. године. Израђен је од чамовог дрвета. Поклопац је раван. На предњој страни су налепљене две папирне слике уоквирене цветним мотивом црвене, док су бочне стране украшене пругама црвене и беле боје. Уз жлебне ивице сандука вертикално су постављени дрвени полустубићи-пиластри обојени плавом, белом и црвеном бојом. Ови стубићи су остатак ренесансног утицаја и имају декоративну улогу.⁴² На бочним странама се налазе металне ручке. Затвара се помоћу бравице на средини предње стране. Служио је за чување девојачке спреме. Димензије: дужина 86 цм, ширина 42 цм, висина 42 цм (сл. 9).

Сандук инв. бр. Е-1329 потиче из села Горичани код Чачка. Направљен је од чамовог дрвета. Стране сандука су међусобно ујлебљене, док је дно за њих приковано ексерима. Поклопац је раван, опшивен лајснама и за сандук причвршћен металним шаркама. Затвара се помоћу металног језичка и клина са предње стране. На десној унутрашњој страни налази се мало сандуче са поклопцем које је служило за држање накита. На предњој страни сандука су, у два квадратна поља зелене боје, налепљене две папирне сли-

ке уоквирене таласастим линијама беле боје. Остале странице су украшене пругама и таласастим преплетом црвене и окер боје. Сандук је служио за чување девојачке спреме. Израђен је крајем XIX века. Димензије: дужина 68,5 цм, ширина 29,5 цм, висина 28,5 цм (сл. 10).

Сандук инв. бр. Е-1513 набављен је у селу Пријевор код Чачка. Сандук је направио столар Живота Даниловић из истог села и поклонио га је Музеју. Израђен је од чамовог дрвета, а странице су међусобно повезане усецањем-нутовањем. Поклопац је раван и по ивицама опшивен летвицама. На предњој страни су, у два правоугаона поља у основи окер и црвене боје, налепљене две папирне слике са жанровским представама женских фигура. Сlike су уоквирене таласастим шарама беле, док су ивице и средина сандука осликани таласастим преплетима и пругама црвене боје. Поклопац и бочне стране су украшене црвеним и белим ширим пругама. Испод поклопца, на средини сандука је кована бравица за кључ, а са стране су овалне металне ручке. Сандук је служио за чување девојачке спреме. Направљен је пред Други светски рат. Димензије: дужина 81 цм, ширина 40,5 цм, висина 39 цм (сл. 11).

Сандук инв. бр. Е-3150 потиче са Савинца код Горњег Милановца. Израђен је од дрвета. Поклопац је раван и шаркама причвршћен за сандук. На предњој страни су налепљене две папирне слике са портретима девојака између којих су насликана два олистала дрвета црне и црвене боје. Са страна обе слике насликана је по једна грана са лишћем црне и црвене боје. По целој површини предње стране осликане су неправилне црне и црвене тачке. У горњем десном углу су црном бојом исписана два, а у доњем десном и горњем левом углу један знак „X“. У

⁴¹ Исто, 20.

⁴² Исто.

доњем левом углу црвеном бојом је испи-сан један знак „X“. На бочним странама су металне ручке које служе за ношење. Сандук је служио за чување девојачке спреме. Направљен је око 1930. године. Димензије: дужина 83,5 цм, ширина 41,5,5 цм, висина 40 цм (сл. 12).

Сандуци инв. бр. Е-1513 и Е-3150 су, према инвентарним подацима, датирани у каснији период, па стога претпостављамо да су рађени по узору на овакве сандуке са краја XIX века.

Сандуци обложени лимом, кожом или платном

У XVIII веку се, у крајевима под турском влашћу, појавио тип сандука сехаре који је био обложен кожом или орнаментисаним лимом. Назив сехара је арапског порекла и означава „дрвени сандук обложен ишараним лимом или кожом у коме се преносила девојачка спрема у младожењину кућу“.⁴³ Естетска вредност ових сандука не прелази оквира обичног уметничког рада.⁴⁴ Странице ових сандука и ковчега су прављене од једног или више комада даски чије су ивице међусобно ујлебљене. Сандуци су са унутрашње стране облагани дезенираним папиром или белим платном. Поклопац је полукружног облика што представља остатак ренесансног утицаја.⁴⁵ У XIX веку кожни ковчег се користио приликом дужих путовања за ношење одела и затваран је катанцем.⁴⁶

У овај тип сандука могао би да се сврста ковчег инв. бр. Е-2948 који је набављен у Чачку. Израђен је од дрвета и

пресвучен вештачком кожом браон боје. Поклопац је благо избочен и за сандук причвршћен металним шаркама. Предња страна и поклопац су оковани дрвеним летвицама (лајснама) које су за сандук везане металним нитнама. Поклопац се затвара са предње стране сандука металном шарком која преклапа металну кукицу. Поред се налази метална бравица за закључавање (кључ недостаје). На бочним странама сандука су две металне ручке које служе за ношење ковчега. Унутрашњост је пресвучена дебљим папиром сивозелене боје. Поклопац је за једну унутрашњу страну ковчега везан платненим траком, док са друге стране трака недостаје. Ковчег је коришћен за ношење ствари на путовањима. Израђен је почетком XX века. Димензије: дужина 74,5 цм, ширина 42 цм, висина 47 цм (сл. 13).

Посебну групу чине сандуци који служе као касе. Због вредности материјала који се у њима чува за њихову израду се, поред дрвета, користио и метал који поред практичне има и декоративну улогу. Међутим, због природе самог метала, као и непрецизности алата, орнаментика ових сандука долази мање до изражаја него што је то случај са сандуцима рађеним само од дрвета.⁴⁷

Збирка садржи један примерак сандука који су служили као касе. Сандук-каса инв. бр. Е-2803 набављен је у Тијању код Лучана. Каса је направљена од чамовог дрвета, а странице и поклопац су ојачани металом. Метални окови су у виду трака, таласастих ивица и флоралних и геометријских мотива равномерно распоређених, тако да имају и декоративну функцију. Са леве унутрашње стране је мања преграда за одлагање новца и важ-

⁴³ Исто, 22.

⁴⁴ Verena Han, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća*, 34.

⁴⁵ Сашка Велкова, *Ковчези Пирота и околине*, 22.

⁴⁶ Исто, 24.

⁴⁷ Војин М. Ивановић, *Збирка ковчега Етнографској музеја у Београду*, 65.

них докумената. На бочним странама су ручке од кованог гвозђа. Каса се закључава помоћу три катанца и браве с „капићем“. Служила је као „среска азна“ у Тијању све док седиште среза није пренето у Гучу, када је предата цркви у Тијању за чување новца, књига и докумената. Потиче из прве половине XIX века. Димензије: дужина 87 цм, ширина 46 цм, висина 41,5 цм (сл. 14).

Девојачки сандуци

Већ је напоменуто да су сандуци има-ли веома значајну улогу у свадбеним оби-чајима и да је свака девојка морала имати свој девојачки сандук у коме је њена спре-ма преношена у младожењину кућу.

Спремену су чинили чаршави од тежи-не, јастучнице, шаренице, губери и ћили-ми.⁴⁸

Њу је, почев од рођења женског дете-та, припремала мајка, као и сама девојка када довољно одрасте да може да се бави тим послом. Највреднији и најлепши примерци спреме чувани су у дрвеним сандуцима и преношени са генерације на генерацију.⁴⁹ Сандуке су израђивали мајстори који су се називали сандучари или ковчезари.⁵⁰ То су углавном били самоуки мајстори-дрводеље који су пра-вили најразличитије предмете, између осталог и девојачке сандуке. У селу Мр-чајевци код Чачка радио је самоуки др-водеља Војин Стојановић који је израђи-

вао предмете потребне за домаћинство, укључујући и сандуке за девојачку спре-му.⁵¹

Будући да је положај жене у патријар-халном друштву био врло тежак и инфе-риоран у односу на мужа, подређеност се огледала и у наследно-имовинским пра-вима и питању својине, па је тако жена у мужевљевој кући једино била власник сандука и спреме у њему.

Заправо, свечаним преношењем де-војачког сандука у кућу младожење, млада постаје члан његове породице. Девојачки сандук је, са стварима у њему, остајао и по склапању брака искључиво власништво жене. У случају да је морала да напусти мужевљеву кућу, са собом је могла да по-несе само свој девојачки сандук и спрему која се налазила у њему.⁵²

Завршна разматрања

Сандуци су били један од неизбеж-них, како естетских тако и функцио-налних, кућних предмета. Збирка Етно-лошког одељења Народног музеја у Чачку броји 14 сандука већином из сеоске сре-дине, али и поједине примерке који су чинили део градског мобилијара. На ос-нову сачуваних примерака, као и инвен-тарних података, у овом раду је дат при-каз њихове израде и начина украшавања. Главни проблем који се јавља јесте њихо-во датирање, тј. одређивање њиховог по-рекла и периода настанка, а податке пре-узете из инвентарних књига требало би узимати са резервом, с обзиром да се за-снимају на предањима и причама. Разлог овоме је, као што наводи и Зоран Родић,

⁴⁸ Драга Радосављевић, *Трнава какве више нема, етнограф-ски записи* (Београд: Етнографски музеј Београд; Завичајно друштво „Трнава“, Библиотека часописа „Врело“, 2002), 142-143.

⁴⁹ Снежана Томић-Јоковић, *Ткани јасицуци из етнолошке збирке музеја на отвореном „Старо село“ у Сиројојну* (Сиро-гојно: Музеј на отвореном „Старо село“ у Сиројојну, 2009), 14.

⁵⁰ Војин М. Ивановић, *Збирка ковчеја Етнографског музеја у Београду*, 50.

⁵¹ Ивана Гирјаковић, „Занати за обраду дрвета из етнолош-ке збирке Народног музеја у Чачку“, *Зборник радова Наро-дног музеја*, XLII (2012), 149.

⁵² Зоран Родић, *Збирка јокућства I – шкриње, ковчези, сан-дуци и наћве*, 8.

што су ови сандуци углавном куповани на вашарима или наручивани од мајстора ковчезара, будући да на територији њиховог распрострањања није било познатих столарских радионица.⁵³ Исто тако, највећи број сандука из Збирке служио је за држање девојачке спреме. Девојке су их носиле са собом у место где су се удавале, па утврђивање порекла тих сандука наилази на потешкоће. Место на коме су сандуци пронађени не мора представљати и место њиховог оригиналног порекла. Такође, постоји могућност да су сандуци рађени по узору на стилски сличне сандуке, па стога стилско поклапање не мора подразумевати и временско.

Будући да они до сада нису стручно обрађивани, врло је битно радити на њиховој систематизацији. Овај рад има за циљ не само да прикаже колекцију сандука коју поседује Етнолошка збирка Народног музеја у Чачку, већ и да појасни како функцију тако и њихово порекло, начин израде и украшавања.

Литература:

1. Велкова Сашка, *Ковчези Пиротџа и околине* (Пирот: Музеј Понишавања, 2005)
2. Грубић Рајка, „Утицаји барока на народно стваралаштво средњег Баната“, *Раг Музеја Војводине* 51 (2009)
3. Domaćinović Vlasta, *Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji* (Vinkovci: Samoupravna interesna zajednica kulture općine Vinkovci, 1977)
4. Ивановић М. Војин, „Збирка ковчеза Етнографског музеја у Београду“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, год. XXI (1958)
5. Милетић Гордана, „Колекција сандука етнолошког одељења у Смедереву“, *Раг Музеја Војводине* 46 (2005)
6. Радосављевић Драга, *Трнава какве више нема, етнографски записи* (Београд: Етнографски музеј Београд; Завичајно друштво „Трнава“, Библиотека часописа „Врело“, 2002)
7. Родић Зоран, *Збирка јокућсџива I – шкриње, ковчези, сандуци и наћве* (Београд: Етнографски музеј у Београду, 2006)
8. Томић-Јоковић Снежана, *Ткани јасџуци из етнолошке збирке музеја на отвореном „Старо село“ у Сиројојну* (Сиројојно: Музеј на отвореном „Старо село“ у Сиројојну, 2009)
9. Ђирјаковић Ивана, „Занати за обраду дрвета из етнолошке збирке Народног музеја у Чачку“, *Зборник радова Народног музеја*, XLII (2012)
10. Nan Verena, *Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća* (Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 1960)

⁵³ Исто, 18.

Chests from National Museum Ethnology Collection in Cacak

Chests are one of the oldest parts of households not only in our country but in many others as well. They were decorated in most various ways starting from the most primitive ornaments, up to the most perfect ones worked out by precise tools in craftsmen workshops.

Taking the way of working out and techniques of decoration as criteria for selection, chests can be divided into several types. Chests of trimmed boards decorated by shallow carvings were mainly made by peasants by simple tools. The central motif on these chests is a six-pointed rosette framed with one or more circumferences. On the other hand, chests decorated by carving technique were made in famous craftsmen centers. Chests made by technique of painting were made of soft wood. At these chests only the front side was decorated by floral ornaments divided into two squares. This technique developed significantly in Europe during Renaissance, while in our

country it was applied later, in towns first. During XVIII century in the regions under the Turkish rule a special kind of chest 'sehara' appeared, a chest decorated with leather or ornamented tin. A special group consists of chests which serve as safes which were made not only of wood but of metal as well which had both practical and decorative roles.

Chest as a part of village and town furniture, served for depositing clothes, jewelry, money and other small objects, as well as for storing flour and making bread. Chests had an important role in wedding customs, as every girl had to have her maiden chest in which her dowry was taken to the groom's house. As position of woman in patriarchal society was very difficult and inferior in relation to her husband, this subordination was reflected also in heritage-property rights and the question of possession, so a woman in her husband's house was only the owner of her chest and dowry in it.

Mina Jelesijevic

Les coffres du Recueil ethnologique du Musée national à Cacak

Les coffres sont une des plus anciennes pièces de mobilier, tant chez nous que chez les autres peuples nombreux. Ils furent décorés de manières les plus diverses, en commençant par les ornements les plus primitifs jusqu'aux ornements les plus impeccablement exécutés avec des outils précis dans des ateliers d'artisanat.

En prenant en considération la manière d'exécution et les techniques de décoration comme critère de classification, les coffres peuvent être répartis en plusieurs types. Les coffres en planches taillées décorées par des entailles peu profondes furent le plus souvent effectués par des paysans avec des outils simples. Le motif central sur les coffres fut une rosace hexagonale encadrée par un ou plusieurs cercles. D'autre part, les coffres décorés par la technique de gravure sur bois furent exécutés dans des centres artisanaux renommés. Les coffres fabriqués par la technique de coloration furent exécutés en bois tendre. Chez ces coffres, l'avant fut en général décoré par des ornements floraux partagés en deux champs. Cette technique d'ornementation se développa considérablement en Europe lors de la période de la Renaissance, tan-

dis que chez nous elle commença à s'appliquer plus tard et cela, en premier lieu, dans les milieux urbains. Pendant le XVIIIème siècle, dans les régions sous l'Empire turc apparut le *sehara*, coffre décoré avec du cuir ou de la tôle ornementée. Un groupe particulier est constitué de coffres qui servent de caisses dont on utilisa pour leur fabrication, en dehors du bois, également du métal qui, en dehors du rôle pratique, possède aussi un rôle décoratif.

Le coffre, comme pièce du mobilier rural et urbain, servit au rangement des vêtements, des bijoux, de l'argent et d'autres petits objets et même pour garder de la farine et pétrir du pain. Les coffres eurent un rôle très important lors des rites nuptiaux et, de ce fait, chaque jeune fille dut posséder son coffre de jeune fille dans lequel son trousseau fut transporté dans la maison du jeune marié. Étant donné que la position de la femme dans la société primitive fut très pénible et inférieure par rapport au mari, la subordination se refléta autant dans les droits successoraux et patrimoniaux que dans la question de propriété et, ainsi, la femme dans la maison du mari fut uniquement propriétaire du coffre et du trousseau dedans.

Mina JELESIJEVIC

1 - Сандук, Горња Крварица, Лучани, нејознајћ иериод насїанка, ИБ Е 1084

2 - Сандук, Чејово, Ивањица, око 1946. іодине, ИБ Е 1514

3 - Сандук, шкриња, нејознајћо іорекло, ИБ Е 2863

4 - Сандук, Горичани, Чачак, око 1890. іодине, ИБ Е 1330

5 - Наћвар, Мећуврије, Чачак, ірва іоловина XX века, ИБ Е 966

6 - Дрвени сандучић, чекмеце, Шћавље, Сјеница, іочейак XX века, ИБ Е 710

7 - Сандук, нејознајћо іорекло, ИБ Е 1512

8 - Сандук, Осїра, Чачак, іочейак XX века, ИБ Е 3004

9 - Сандук, Миоковици, Чачак, око 1890. године,
ИБ Е 915

10 - Сандук, Горичани, Чачак, крај XIX века,
ИБ Е 1329

11 - Сандук, шкриња, Пријевор, Чачак,
око 1940. године, ИБ Е 1513

12 - Сандук, Савинац, Горњи Милановац,
око 1930. године, ИБ Е 3150

13 - Ковчећ, Чачак, почетак XX века, ИБ Е 2948

14 - Сандук - каса, Тијање, Лучани,
прва половина XIX века, ИБ Е 2803